

ІСТОРИЧНИЙ РОМАН ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША
ЧОРНА РАДА. ХРОНІКА 1663 РОКУ У СВІТЛІ КОНЦЕПЦІЙ
РОМАНА ІНГАРДЕНА

Василь Івашків

Львівський національний університет імені Івана Франка (Україна)

Streszczenie. W artykule przez pryzmat koncepcji Romana Ingardena przeanalizowano osobliwości poetyki pierwszej powieści historycznej w literaturze ukraińskiej *Czarna rada. Kronika 1663 roku* Pantalejmona Kulisza. Zaakcentowana została przez badacza kwestia konceptualizacji kluczowych obrazów-symboli w utworze – drogi i «czarnej rady». Wszechstronne wyjaśnienie ich treści dało możliwość głębszego zrozumienia istoty powieści, a dzięki temu – wkładu P. Kulisza w rozwój literatury ukraińskiej.

Słowa kluczowe: powieść historyczna, Pantalejmon Kulisz, Ruina

Історичний роман Пантелеймона Куліша *Чорна рада. Хроніка 1663 року*, котрий був задуманий і викінчений у своїх основних рисах у середині 1840-х років, але, як відомо, вперше повністю видрукований українською та російською мовами лише 1857 року, знаменував собою дуже важливий етап в утвердженні української літератури. Цим твором, котрий є першим україномовним романом, не лише ще раз переконливо заявлялося право на існування нашої словесности як цілком самобутньої та самостійної, а й вагомо впроваджувалася думка про її європейський рівень. П. Куліш дуже переживав з приводу того, що українська література ще не мала у своєму активі такого твору. Закономірно, що цей твір, зважаючи на свою тривку історико-літературну та мистецьку вартість, є дуже популярним об'єктом історико-літературних студій. Можна назвати десятки наукових розвідок (наприклад, М. Костомарова, М. Максимовича, М. Петрова, І. Франка, О. Маковея, Б. Лепкого, С. Єфремова, Є. Кирилюка, Л. Окиншевича, О. Дорошкевича, М. Жулинського, Є. Нахліка та інших), які розглядають різні аспекти змісту та форми твору, його структуру й образну систему. Відтак, здавалося б, цей історичний роман усебічно досліджений та перечитаний.

Тим часом уважне вивчення наукових концепцій такого визначного літературознавця як Роман Інгарден дає можливість віднайти нові аспекти поглибленого літературознавчого аналізу геніяльного твору українського романтика. Чи не основним у цьому плані є твердження дослідника про те, що

літературний твір мистецтва (як і кожний літературний твір взагалі) слід протиставити його конкретизаціям, які виникають при окремих прочитаннях твору (чи при постановках твору в театрі та їх сприйманні глядачем)¹.

Ця думка загалом має бути основоположною для кожного вченого-літературознавця, бо закликає у дослідженнях літературного твору відштовхуватися безпосередньо від нього, а не від аналізу, який здійснили інші, бо

літературний твір – це суто інтенційний твір, джерелом існування якого є творчі акти свідомості автора, а фізичною підставою – текст, усталений на письмі або за допомогою іншого фізичного засобу можливої репродукції (наприклад, на магнітофоні). Завдяки двоплановості його мови він водночас інтерсуб'єктивно доступний і відтворюється, тому стає предметом інтенційним, інтерсуб'єктивним з огляду на певну суспільність читачів. Як такий він не психічний, а трансцендентний стосовно усіх свідомих переживань як автора, так і читачів².

Одним із вихідних пунктів цього аналізу роману П. Куліша буде настанова Р. Інгардена розмежовувати сам твір художньої літератури як художній об'єкт та його естетичну конкретизацію як об'єкт естетичний³. Доповненням цьому є застосування ідей вченого про конкретизацію літературного твору, якою дослідник називав таке ціле, «в якому твір виступає як уже доповнене та змінене читачем у процесі читання»⁴. Спробую це показати на прикладі центральних, чи сказати б, концептуальних образів, якими в романі є *дорога* та, зрозуміло, власне *чорна рада*. Ці слова, якщо користуватися поняттями Романа Інгардена, є так званою «неповною визначенністю чи схематичністю»⁵, причому вживаючись як у прямому, так і переносному значеннях. Інтерпретація, чи, як сказав би Р. Інгарден, конкретизація цих понять (у даному випадку має йтися також про елементи історичного коментаря) та якомога повніше з'ясування їхньої ролі в художньо-історичній системі *Чорної ради* дасть змогу поглибити та значною мірою верифікувати наше сприймання й оцінку роману, глибше збагнути його історико-літературну та естетичну сутність.

Коли значення слова «дорога» цілком зрозуміле, то про те, що таке «чорна рада» варто сказати докладніше. Це словосполучення у цьому контексті означає загальну козацьку раду за участі черні, тобто селян та

¹ Р. Інгарден, *Про пізнавання літературного твору*, в: *Антологія світової літературно-критичної думки XX ст.* / За ред. Марії Зубрицької, Літопис, Львів 2002, с. 180.

² *Ibidem*, с. 180–181.

³ Див.: Р. Інгарден, *Схематичність літературного произведения*, в: *Idem, Исследования по эстетике*, Москва 1962, с. 71.

⁴ Р. Інгарден, *Литературное произведение и его конкретизация*, в: *Idem, Исследования по эстетике...*, с. 73.

⁵ Р. Інгарден, *Схематичность литературного произведения...*, с. 65.

містян, що скликалася для обрання гетьмана⁶. Очевидно, такі зібрання траплялися не один раз, але в аннали української історії міцно увійшла лише одна з них, що відбулася в червні 1663 року під Ніжином (тепер місто Чернігівської області).

Це була яскрава історична подія, яка, як слушно вважав П. Куліш, мала б збудити «в читателе сильное сочувствие и любопытство», а тоді ця історична епоха «оживет и возвратиться из лона минувшего пред взоры читателя»⁷. Цей складний і неоднозначний для України час був початковим періодом «руїни» (друга половина XVII ст.), коли один за одним змінювалися гетьмани, які вели боротьбу і за свою владу, і за національну свободу, а сам народ, Україна загалом, були розділені на Лівобережну та Правобережну, між Росією і Польщею. Уже не було в живих Богдана Хмельницького⁸, а пункти Переяславської ради 1654 року все більше й більше обмежувалися різними договорами і статтями. Україна поступово втрачала свою незалежність, свою автономію, що, зрозуміло, змушувало українських гетьманів наполегливо шукати шляхів виходу зі складного політичного становища. Як наслідок, з'являлися «сепаратні» з погляду Росії договори Івана Виговського (так званий «Гадяцький договір 1658 року» або, як у романі сказано, «Гадяцькі пункти»), а потім і Юрія Хмельницького (йдеться про Слободищенський трактат 1660 року), які неминуче спричинилися до негайного вторгнення московських військ в Україну та нового розпалювання міжусобної війни між окремими групами українського суспільства. Причини успіхів Б. Хмельницького письменник вбачав тому, що цей гетьман зумів досягти єдності українців, а «как только не стало Хмельницкого, не стало и единодушия в Малороссии»⁹, що й призвело до «чорної ради», причиною якої письменник називав чвари між тогочасними українськими ватажками, що різними способами прагнули досягти гетьманської влади.

Одним із таких був запорозький отаман Іван Брюховецький¹⁰, котрий жаліючись московському цареві на те, що той не підтримує його в боротьбі

⁶ За Л. Окиншевичем, чорна рада це «широкі збори козацтва, що провадилися у формі вічового характеру» (Л. Окиншевич, *Україна 1663 року та «Чорна рада»* П. Куліша, у: П. Куліш, *Твори*, Харків-Київ 1931, т. 3. *Чорна рада. Хроніка 1663 року*, с. 172).

⁷ „Москвитянин” 1846, ч. 1, № 2, с. 224–225.

⁸ У редакціях роману 1840-х рр. П. Куліш багато писав про Б. Хмельницького, якого навіть порівняв зі сонцем (він: «был для них [козаків. – В. І.] солнце, освещающее тьму, прогоняющее воров и разбойников, дающее им жизнь» (*Пять глав из нового романа П. Кулиша «Чёрная рада»*, в: *Современник* 1845, т. XXXVIII, с. 23). Це мало зриміше представити «ничтожность» українських вождів часів «Руїни», передусім І. Брюховецького та П. Тетері.

⁹ *Пять глав из нового романа П. Кулиша «Чёрная рада»*, в: „Современник” 1845, т. XXXVII, с. 342.

¹⁰ Д. Дорошенко писав, що І. Брюховецький восени 1659 р. на Запорозькій Січі став «кошовим гетьманом». Він був великим демагогом, честолюбцем та егоїстом, який, за словами козацького літописця Самійла Величка, “для срібла й золота не тільки [...] дав би виколоти собі око, але брата й отця свого не пощадив би; то як би мав жалувати матки погибающей України” (Д. Дорошенко, *Нарис історії України*, Світ, Львів 1991, с. 299).

за посаду гетьмана, а потурає Якимові Сомкові, що «великому царю не вірний», власне вимагав проведення загальних виборів гетьмана за участі представників усіх соціальних груп України, в тому числі й селян та містян. У той же час його супротивники, зокрема «наказний гетьман (себто Я. Сомко. – В. І.) й керівні люди повної чорної ради не хочуть»¹¹.

Як відомо з історичних джерел, сама чорна рада відбувалася за розпорядженням Москви –

19 грудня (1662 року. – В. І.) відправлений був із Москви в Малоросію стольник Ладиженський з оголошенням, що навесні обов'язково повинна бути рада, на яку зобов'язані всі з'явитися, а для припинення незадоволень на зиму Ладиженський мав оголосити Брюховецькому, котрий стояв у Гадячі, щоб він ішов на зиму до себе на Запорожжя, а навесні приходив знову для ради¹².

Закономірно, що словосполучення «чорна рада» має передусім емоційну забарвленість, сприймається як велике лихо для України, її майбутніх перспектив передусім щодо єдності, соборності. Таке розуміння «чорної ради» (як поняття) безпосередньо впливало з Кулішевого уявлення про «чернь», себто простих людей, як про руйнівників, а не будівничих України. Внаслідок такого бачення ролі «чорного люду» в українській історії П. Куліш його представників наділив лише негативними рисами: ні містян, ні селян не турбують загальнонаціональні проблеми – свою місію на «чорній раді» вони зводять лише до грабунків та наживи. Ось яким був опис цієї «чорної» громади:

Назбиралось люду незчисленна сила, і все то була сільська чернь, мужики, що позиходились грабовати Ніжень, як приобіщав їм Брюховецький. Обідрані кругом, у чорних сорочках: мабуть, самі бурлаки да гольцяки, що, не маючи жадного притулку, служили тільки по броварях, по винницях да ще по лазнях грубниками. У иншого сокира за поясом, у того коса на плечі, а другий притяг із колякою¹³.

Зрозуміло, що така «громада» дуже засмутила одного з позитивних персонажів роману Петра Шраменка, якому «аж сумно стала» після того, як він «розобрав, що то воно єсть отся купа голоти»¹⁴. Це стосується й інших персонажів роману – ні І. Брюховецький, ні запорожці навіть не говорять про долю України, всього народу (так, Кирило Тур називає ідею смерті за вітчизну «химерною»).

Безіменний автор *Літопису Самовидця*, текст якого, як відомо, був одним із джерел роману П. Куліша, ініціатором цього лиха в нашій історії назвав саме І. Брюховецького:

¹¹ С. М. Солов'єв, *История России с древнейших времен. Второе издание*, Санкт-Петербург 1896, кн. 3, т. XI, с. 110.

¹² *Ibidem*, с. 109.

¹³ П. Куліш, *Чорна рада. Хроніка 1663 року*, Санкт-Петербург 1857, с. 257–258.

¹⁴ *Ibidem*, с. 258.

Зараз по весні заводиться на нове лихо, чого за иних гетманов не бивало, тоєст чорной ради. А то зараз фортеліов заживаєт Брюховецькій і докучаєт его царскому величеству, о той раді просячи, жеби кого зволил его царское величество на тую раду послати»¹⁵. За цим же джерелом, Брюховецький скрізь розіслав листи, в яких закликав «посольство [...] под Ніжин у раду і Ніжин рабовати»¹⁶,

на що те радо рушило «купами, а не полками». Це врешті й було основною причиною перемоги на «чорній раді» І. Брюховецького. Ніби передчуваючи наслідки «чорної ради», її злякався прибічник Я. Сомка паволоцький полковник-священик Шрам, вперше почувши про раду від запорожця, який був з київськими містянами, котрі перепинили йому та його супутникам дорогу до святих місць теперішньої столиці.

Відтак, саму чорну раду Шрам характеризує як «дияволову» справу, а Брюховецького називає тим, хто давно вже «чортяці душу запродав»¹⁷. Водночас поява таких оцінок певною мірою була зумовлена тим, що в 1650-ті роки «козацька рада стає в опозицію до влади і тим самим стає небажаною формою державних зборів, а тому після 1654 року Богдан Хмельницький її сливе не скликає»¹⁸. Думаю, що й через те у сприйманні П. Куліша він постає як ідеальний та мудрий правитель, «умнейший и благороднейший из людей»¹⁹. Про можливість скликати «чорну раду» в часи свого гетьманування не говорив й історичний І. Брюховецький.

Причиною того, що «чорна рада» стала можливою, було сильне прагнення рівності всіх соціальних станів та «чутство ненависти к панам»²⁰. Наявність у творі соціальної проблематики була спричинена власне історичним часом 1660-х років, коли «в Украине открылись внутренние раздоры между простым классом народа, козаками и дворянством»²¹. Кожен соціальний стан за гетьманування Якіма Сомка відчував певну потребу в полегшенні свого становища. П. Куліш зазначав, що хоча українські дворяни й ставилися до своїх підданих «гораздо мягче, нежели во время владычества поляков, однако ж давали иногда чувствовать народу, что крестьянство не совсем еще искоренено в Украине»²². Утисків зазнавали й містяни²³.

¹⁵ *Літопис Самовидця*, Наукова думка, Київ 1971, с. 89.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Тараса Шевченка Національної академії наук України, фонд 18, одиниця зберігання 31, аркуш 128 (зворот).

¹⁸ Л. Окиншевич, *Україна 1663 року та «Чорна рада» П. Куліша...*, с. 172.

¹⁹ *Пять глав из нового романа П. Кулиша «Чёрная рада»*, в: „Современник” 1845, т. XXXVII, с. 373.

²⁰ П. Кулеш, *Один день из жизни запорожца Кирила Тура. Отрывок из романа «Черая рада»*, „Москвитянин” 1846, ч. 1, № 2, с. 15.

²¹ *Повесть об украинском народе. Написал для детей старшего возраста П. Кулѣш*, СанктПетербург 1846, с. 70.

²² *Ibidem*, с. 72.

²³ В україномовному рукописному тексті роману П. Куліш викреслив таку деталь у характеристиці соціальних суперечностей другої половини XVII століття: «Позаводилось якесь панство між козаками. Почали старшини козацькі надувать против посольства губи» (Відділ рукописних фондів і текстології

Початком такого соціального протистояння може бути досить жорстка суперечка Шрама зі своїм колишнім сурмачем Тарасом Тютюном (згодом просто Сурмачем) з приводу того, чи має Шрам випити за здоров'я його новонародженого сина – паволоцький полковник і священник вважав, що їхати до святих київських місць треба тверезим, хоча цей же Сурмач знав, що «Шрамко в старые годы пивал не проливая»²⁴. Зрештою, ця суперечка переросла у з'ясування стосунків між козацтвом і городянами – Шрам докоряв їм слабодухістю та відсутністю відваги, а ті тим, що тепер вони позбавлені права носити зброю, а козаки їх не захищають. Заперечивши усі докори містян до козаків, Шрам водночас проголосив і свою ідею станового розмежування прав і обов'язків тодішніх українців: «где это видано, чтоб весь народ имел одинакие права? Всякому своё. Козакам сабля и конь, вам счёты и весы, а посполству плуг да борона»²⁵, а привілейоване становище козаків бачив закономірним, бо лише «козацкою храбростью и держится украинскорусский народ и православная вера»²⁶.

Саме під час цієї суперечки Шрама з містянами, як уже йшлося, виразно прозвучала думка про «чорну раду»: «будет у нас Чёрная рада: тогда посмотрим, кто какие права будет иметь»²⁷. Як бачимо, в головах містян чорна рада мислилася не як вибори гетьмана, а передусім як прагнення здобути собі козацькі права, а в селян позбутися влади над собою панства і відновити соціальну рівність. Люди задумувались над тим, з чого-то так на Україні стало, що в одного ні нивки, ні городця нема, треба у підсусідках проживати, а другий на свої ґрунти людей не назветься, за всю осінь не обореться»²⁸. Такими «неприятными отношениями сословий воспользовался самым неблагородным образом [...] Бруховецкий»²⁹, зумівши добитися дозволу на «чорну раду», під час підготовки до якої нав'язав народіві думку, що «дворяне и старшины козацкие стремятся сделать все низшие сословия своими рабами, что он с запорожцами хочет за них вступить и сделать всех их свободными и ни от кого независимыми»³⁰. Це, як відомо, йому дуже добре вдалося. У цьому епізоді П. Куліш чи не вперше виразно виявив характеристику простолюду

Інституту літератури імені Тараса Шевченка Національної академії наук України, фонд 18, одиниця зберігання 31, аркуш 15 (зворот).

²⁴ П. Кулеш, *Киевские богомольцы в XVII столетии*, в: „Современник” 1846, т. XLIV, с. 71.

²⁵ *Ibidem*, с. 75.

²⁶ *Ibidem*. У тексті 1857 року П. Куліш уже не так категорично писав про релігійні конфлікти в минулому: «ченці собі любили мирянам у голову задовбувати, що нема в світі ворога над католика. Пали, рубай його, вивертай з коренем, то й будеш славен і хвален, як Морозенко» (П. Куліш, *Чорна рада. Хроніка 1663 року*, с. 83).

²⁷ П. Кулеш, *Киевские богомольцы в XVII столетии...*, с. 76.

²⁸ Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Тараса Шевченка Національної академії наук України, фонд 18, одиниця зберігання 31, аркуш 90 (зворот).

²⁹ *Повесть об украинском народе. Написал для детей старшего возраста П. Кулѣш*, с. 72.

³⁰ *Ibidem*, с. 73.

як п'яної черні, яка «подобна горючому веществу, которое можно воспламенить одною искрою»³¹.

Злякавшись того, що планується така рада, Шрам одразу змінив тональність своєї мови («запальчивость его в одно мгновение исчезла и уступила место горячему чувству любви к родине, которой угрожал раздор народных сословий, раздуваемый, как он увидел, запорожцами»³²), а тому змінив і свої попередні наміри – тепер його турбувала не так єдність України, як утвердження Сомка на посаді гетьмана. Від цього часу всі помисли цього персонажа оберталися навколо цієї події (себто «чорної ради»), зображення якої врешті є кульмінаційним пунктом роману.

Тим часом основними, наскрізними образами роману залишилися образи дороги та людей, котрі нею прямують до своєї мети – спершу це просто стежки з Паволочі до Хмарища (у текстах 1857 року це Білогородський шлях), далі дорога до Києва (зупинка в Братському монастирі, Софійському соборі та Києво-Печерській лаврі (у текстах 1857 року це лише Братський монастир та Києво-Печерська лавра), потім до Ніжина (у першому варіанті була Мотронівка) на «чорну раду», а після неї герої їдуть назад уже поодиночі: одні, щоб загинути (Шрам), інші, щоб назавжди зникнути з українських теренів (Кирило Тур), а головні романні (не історичні) персонажі Петро і Леся, спершу роз'єднавшись, згодом таки поєднують свої долі уже в контексті хутірної затишки і спокою. Думаю, саме через образ дороги й прочитується основна концептуальна спрямованість роману, що полягає через питання вибору між патріотичним, загальнонаціональним та особистим, родинним. Саме тому Шрам зі своїм сином на початку твору опиняються ніби на роздоріжжі – вони побачили величну панораму святого Києва, але обрали стежку до Хмарища. Образ Києва тут постає як Боже благословення діям полковника-священика Шрамка, але його син усе ж ступив на цілком іншу життєву дорогу: після «чорної ради» та страти батька в Паволочі Петро спершу надумав було їхати на Запорозьку Січ, але якось наче мимоволі звернув на дорогу, що вела у Хмарище, де й залишився, знехтувавши, на відміну від Михайла Чарнишенка (протагоніста однойменного російськомовного історичного роману, що передував «Чорній раді»), кар'єрою лицаря, а обравши перспективу сімейного затишку на хуторі із милою його серцю дівчиною. Цим герой *Чорної ради* наче наочно демонструє цілком іншу модель розвитку колізії попереднього історичного роману – призначення молодого козака не стільки військова доблесть, слава, пошуки пригод, скільки тихе родинне щастя.

Дороги, виписані в романі, є тим образом, через який молодий письменник прагнув охопити досить значну частину України («я теперь

³¹ П. Кулеш, *Киевские богомольцы в XVII столетии...*, с. 72.

³² *Ibidem*, с. 77.

пишу исторический роман, которого действие простирается от Батурина до Борзны, Нежина, Переяслава и Зинькова»³³), а відтак просив О. Ханенка написати йому про особливості розташування Зинькова, про те, «как можно проехать просёлочными дорогами из Батурина в Зиньков»³⁴. Відтак, можна говорити й про намір письменника розширити простір свого роману за межі України – як і в романі *Михайло Чарнышенко*, П. Куліш вводить у твір слов'янський колорит, але коли там представлено сербську тему, то тут ідеться про Чорногорію. Це пов'язано з тим, що постійним супутником запорожця Кирила Тура є його побратим Богдан Чорногор. У сприйманні Тура Чорногорія не лише славна сторона, бо в ній «всё горы, всё горы, так что ровного места там разве десятая часть против гор»³⁵, а дуже волелюбна країна, яку навряд чи хто може завоювати. Саме тим вона різниться від України. Тур хоче поєднати устрій Запорозької Січі та волелюбність чорногорців, а відтак побрататися цілими народами – переманити туди, в Чорногорію, половину Запоріжжя й завести «на Чёрной Горе настоящего коша»³⁶. Коли це було байдужим Сомкові, то Шрам назвав їх «пышною мислюю», бо воювати з турками з двох кінців їх держави набагато краще.

Вінцем роману, його кульмінаційним пунктом є майстерне змалювання подій власне «чорної ради», до якої її учасники прибули різними шляхами. Відтак поле під Ніжином яскраво і недвозначно уособлює Україну, а її грабіжниками і гвалтівниками виступають як Брюховецький із запорожцями (вони спровокували цю раду), так і Сомко зі Шрамом (вони на цю провокацію піддалися). Виразності вершинній сцені роману додало й те, що сам опис обставин «чорної ради» у творі П. Куліша дещо історично неправильний – письменник «для більшої динамічності опису конденсує події, що тяглися довше, в один день»³⁷. Додам і таке нововведення, як використання кольору при визначенні симпатиків тієї чи іншої сторони – прибічники Сомка мали червоні стрічки, а Брюховецького – голубі. Це дуже стривожило Петра перед самою «чорною радою»: «Гляне Петро, аж поміж старшиною й козацтвом тільки де-не-де видно у комірці червону стійонжку. Ошибло його страхом. Тут щось недобре скомпоновано!»³⁸. Хоча це справді допомогло П. Кулішеві певною мірою інтенсифікувати показ самої ради, однак письменник при цьому закономірно менш виразно окреслив психологію городового козацтва, яке спершу підтримало Сомка, а на другий день ради уже перейшло на бік його супротивника.

³³ Лист П. Куліша О. Ханенкові від 6 лютого 1845 року, у: П. Куліш, *Повне зібрання творів. Листи*, Критика, Київ 2005, Т. 1, с. 47.

³⁴ *Ibidem*. Відомо, що Шрам та його син Петро до Хмарища їдуть саме манівцями, щоб не зустріти якихось перешкод на своєму шляху.

³⁵ П. Кулеш, *Киевские богомольцы в XVIII столетии...*, с. 315.

³⁶ *Ibidem*, с. 316.

³⁷ Л. Окиншевич, *Україна 1663 року та «Чорна рада» П. Куліша...*, с. 184.

³⁸ Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Тараса Шевченка Національної академії наук України, фонд 18, одиниця зберігання 31, аркуш 132 (зворот).

Такі «неточності» при відтворенні конкретного історичного факту все ж не позбавляють цю сцену «правдивости» – принаймні, відповідно до концепцій Р. Ингардена³⁹, тут П. Куліш не прогрішив проти історичної правди, загалом представивши фінал виборів гетьмана на «чорній раді» відповідним до історичних свідчень. Це безпосередньо впливає з думки вченого про те, що «представлені у творах мистецтва предмети можуть [...] відзначатися суттєвими „деформаціями” в порівнянні з предметами, що виступають в реальному світі, і, незважаючи на це, зберігати послідовність в характері предмета і в цьому смислі бути „правдивими”»⁴⁰.

Зрозуміло, можна було б розвивати цю тему й далі, врешті, весь роман проаналізувати крізь призму категорії правдивости, щоб зробити висновок у т. ч. і про так званій «ступінь правдивости»⁴¹. Тут зазначу, що окремі аспекти цієї проблеми у рецензіях на роман П. Куліша заторкували М. Максимович та М. Костомаров.

Думаю, поразка позитивних героїв під час «чорної ради» та крах їхніх надій і сподівань на соборність України змусили письменника шукати позитивних ідеалів в іншому місці. Відтак можна певною мірою згодитися з думкою, яку висловив В. Петров, слушно пов'язавши зміст *Чорної ради* із хутірською філософією П. Куліша:

Задля ідилічної хutorянської заспокоєности, що її знаходять Петро й Леся, варт відмовитися од боротьби батьків за славу, гетьманство, багатство або верх над ворогами, відмовитися од Хмельниччини, як і од Чорної ради⁴².

Можливо, десь таким власне й був намір самого письменника – П. Куліш вважав, що в часи гетьманування І. Брюховецького почався процес поступової втрати демократичних цінностей, а також, що найголовніше, політичної ідеї в самого українського народу, оскільки «удар чела [в 1665 р. – В. І.] Бруховецкого и порожденное им господство одного сословия вместе с господством воевод ослабили развитие в Украине политического тела в самой его юности, а потом чем дальше, тем больше народ становился бессильным, безгласным и наконец бессмысленным»⁴³.

Повертаючись до з'ясування концепцій роману, зазначу, що тема хутора, на думку В. Петрова, у романі постала як «романтична уява острова блаженних»⁴⁴, чому є численні підтвердження у тексті – зокрема,

³⁹ Див.: Р. Ингарден, *О различном понимании правдивости («истинности») в произведениях искусства*, в: *Ibidem, Исследования по эстетике...*, с. 95–99.

⁴⁰ *Ibidem*, с. 100.

⁴¹ *Ibidem*, с. 105.

⁴² В. Петров, *Пантелеймон Куліш у н'ядесяті роки. Життя. Ідеологія. Творчість*, Київ 1929, Т. 1, с. 447.

⁴³ *Повесть об украинском народе. Написал для детей старшего возраста П. Куліш*, с. 86.

⁴⁴ В. Петров, *Пантелеймон Куліш у н'ядесяті роки...*, с. 447.

опис Хмарища в ранній редакції⁴⁵. Показово, що перед описом Хмарища письменник змусив своїх героїв вклякнути на коліна перед «пышным видом Киева с золотоверхими своими церквями»⁴⁶, наче демонструючи розгалуження основного конфлікту епохи – боротьба за державність (Київ) чи прагнення тихого врівноваженого життя в гармонії з природою, власне хутора (Хмарище). З хутором пов'язав тенденції цього історичного часу й Л. Окиншевич, зазначаючи, що

Брюховеччина – рух, що в ньому в останній раз на Гетьманщині перемогла дрібна буржуазія, переміг козацький хутір⁴⁷.

Отже, можна стверджувати, що твір має виразні риси філософсько-політичного роману, в якому автор значною мірою через образи дороги та «чорної ради» намагається не стільки збагнути основні риси історії України середини XVII ст., скільки на ґрунті означеного історичного часу прагне показати «хутірську», патріархальну, у своїй суті негероїчну, неісторичну перспективу українського народу, розв'язану П. Кулішем в його улюбленому стилі ідилії.

HISTORIC NOVEL BY PANTELEIMON KULISH *CHORNA RADA. THE CHRONICLE OF 1663* IN ROMAN INGARDEN CONCEPTIONS

Summary. In the article there are analysed peculiarities of poetics of the first historical novel in Ukrainian literature *Chorna rada. The chronicle of 1663* by Panteleimon Kulish through the Roman Ingarden conceptions. The stress is made on conceptuality of key images and symbols of composition-of the way and „chorna rada”, all-round deciding of their content gave an opportunity to understand better the sense of the novel and contribution of Kulish into the development of Ukrainian literature.

Key words: historical novel, Panteleimon Kulish, The Ruin, images of ways of Chorna rada

⁴⁵ Ось цей опис: «Это был остров, обтекаемый какою-то безымянною рекою, или, лучше сказать, водянистым болотом, потому что вода блестела только местами, а кругом краснели пласты болотного мху, перемешанные с зелеными кустами верболоза и очерета. Остров возвышался на несколько аршин над поверхностью воды, и с первого взгляда казался вовсе необитаемым» (*Пять глав из нового романа П. Кулиша «Чёрная рада»*, в: Современник 1845, т. XXXVIII, с. 12). Неважко помітити схожість опису Хмарища та дороги до нього з описом дороги до хутора Прокла Прокловича Чорні Лози з історичного роману П. Куліша *Алексей Однорог*.

⁴⁶ *Пять глав из нового романа П. Кулиша «Чёрная рада»*, в: „Современник” 1845, т. XXXVIII, с. 11.

⁴⁷ Л. Окиншевич, *Україна 1663 року та «Чорна рада» П. Куліша...*, с. 177.